

Eesti Kirjandusmuuseumi
folkloristika osakonna konverents

KEELEST MEELENI 10.

Tõlgendus, tõde ja tunded.
Muistendid ja kuulujutud kultuuris

Ajakava ja
ettekannete lühikokkuvõtted

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond

Keelest meeleni X

Tõlgendus, tõe ja tunded.
Muistendid ja kuulujutud
kultuuris

Eesti Kirjandusmuuseumi
folkloristika osakonna konverents
18. septembril 2023
Tartus, Eesti Kirjandusmuuseumis

Ajakava ja
ettekannete lühikokkuvõtted

Tartu 2023
EKM Teaduskirjastus

Koostanud: Mare Kõiva, Mare Kalda

Toimetanud: Mare Kalda

Veebilehe kujundanud: Ilona Kolossova

Esilehe illustratsioon: Gaabriel Mileiko

Fotod: Alar Madisson, Meelis Roll, Vaba Akadeemia, ISHR

Küljendanud: Diana Kahre

Konverentsi teeside veebileht: <https://www.kirmus.ee/sites/default/files/2023-09/keelest-meeleni-10-teesid.pdf>

Konverentsi läbiviimist toetab teadusprojekt EKM 8-2/20/3

ISBN 978-9916-659-67-0 (pdf)

© Autorid 2023

© Eesti Kirjandusmuuseum 2023

Konverents “Tõlgendus, tõde ja tunded. Muistendid ja kuulujutud kultuuris” on Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna konverentsisarjas “Keelest meeleni” 10. üritus. Konverents on pühendatud Eesti kõige asjatundlikuma tänapäevafolkloori uurija Eda Kalmre 65. sünnipäevale.

Eda põhiline kogumis- ja uurimisvaldkond on olnud muistendid ja kuulujutud ning nende toimimine ühiskonnas. Tema 30 aasta jooksul kogutud vastav folkloorne aines on olnud peaaegu ammendavalt mitmekesine, selle põhjal sõnastatud uurimused eesti folkloristikas uudsed ja sisukad. Eda tunneb ühtviisi hästi klassikalisi muistendeid ja nüüdisaegseid folkloorseid ilminguid. Seetõttu loob tema analüüsides vanade uskumuste ja muistendite tundmine otsekui silla tänapäevainimeste pärimusmaailmaga, olgu selleks kummitusjutt Lillast Daamist moodsas kontoris, vanad kangelasmüüdid kõrvutatuna lugudega vendadest Voitkadest, võrldes vaade sarnastele jutumotiividele Titanicu ja parvlaev Estonia hukuga seoses, fakti ja fiktsiooni dünaamika populaarses ballaadis Sambla Anust või juttudes Afganistani sõdurist, samuti lugudes tänapäeva toidupettustest.

Eda suurepärase monograafia sõjajärgsestest kuulujuttudest “Hirm ja võõraviha sõjajärgses Tartus” põhines intervjuudel ja ajalooarhiivi dokumentidel ning fotodel. Teos on kättesaadav rahvusvahelisele lugejale ning on pärvinud interdistsiplinaarset tähelepanu.

Eda meetodikat iseloomustab kolme põhimõtte järgimine: folkloorinähtuse teksti ja konteksti dünaamika, retooriline aspekt, sealhulgas usutavuse loomine, ja toetumine sotsiaalajaloo diskursusele. Ta mõistab ja käsitleb muistendit kui tänapäevalgi aktuaalset jutužanrit, mille elujõu allikas peitub muutumisvõimes ja suutlikkuses väljenduda kultuuris mitmel erineval kujul.

Jätkugu Edal häid uurimisi, tähelepanelikkust ja inspiratsiooni folkloristina ühiskonnas toimuvate protsesside märkamiseks ja analüüsimiseks.

Mare Kõiva
Mare Kalda

Foto: Alar Madisson 2018

Eda Kalmre, Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteaduri uurimisteedeks on tänapäeva meediakeskne rahvajutt, muistendid ja kuulujutud (ka vandenõuteooriad) – nende ideed ja praktikad, kontekst ja mudelid, mis levivad uudisfolkloorina, vaeuudistena jm kommunikatsioonivormides. Ta on kirjutanud neil teemadel artikleid ja monograafiaid, koostanud ja toimetanud ajakirjade erinumbreid, juhendanud ja oponeerinud üliõpilastöid. Eda kuulub paljudesse erialaühingutesse, on organiseerinud rahvusvahelisi konverentse (sh ISCLRi konverents Tallinnas 2016).

Oma töö eest on ta pälvinud populariseerimise preemia, kahel korral parima artikli preemia Keeles ja Kirjanduses, folkloristika aastapreemia. Monograafia “The Human Sausage Factory. A Study of Post-War Rumour in Tartu” (Rodopi kirjastus 2013) eest on teda tunnustatud rahvusvahelise Brian McConnelli preemiaga. Alates 1990. aastate keskpaigast on Eda osalenud ja ka juhtinud mitmeid tänapäeva folkloori ja jutu-uurimise teadusprojekte.

AJAKAVA

11.00 konverentsi avamine

11.15 - 11.45

Mari-Liis Madisson ja Andreas Ventsel (Tartu Ülikool)
“Kes kardab vandenõuteooriaid?”

11.45 - 12.15

Liisi Laineste (Eesti Kirjandusmuuseum) ja
Anastasiya Fiadotava (Eesti Kirjandusmuuseum / Jagiełło Ülikool)
“Vastandlikud, kuid sarnased: Vene ja Valgevene
valitsusevastane ja -meelne poliitiline huumor”

12.15 - 12.35 kohvipaus

12.35 - 13.05

Mare Kõiva (Eesti Kirjandusmuuseum)
“Kurat Noa laevas (ATU 825) varieerumisest ja tõeotsingutest”

13.05 - 13.35

Alexander Panchenko (Tartu Ülikool)
“The Devil Baby Legend: Between ‘Traditional’ and ‘Modern’”

13.35 - 14.05

Astrid Tuisk (Eesti Kirjandusmuuseum)
““Sootuks helgem maailm”. Välismaised filmid 1950. aastatel
kasvanute mälestustes”

14.05 - 14.30 kokkuvõttev arutelu

Õnnitlemine

Kes kardab vandenõuteooriaid?

Mari-Liis Madisson ja Andreas Ventsel
Tartu Ülikooli semiootika osakond

Märksõnad: vandenõuteooriad, meediapaanika, müüt, fobofoobia, kultuuriteaduslik lähenemine, kultuurisemiootika

Meid hiljuti tabanud korona-, energia- ja julgeolekukriis on toonud vandenõuteooriatele palju tähelepanu. Vandenõulugude enneolematu leviku pärast valutatakse südant nii sotsiaalmeedias kui leheveergudel, muuhulgas võtavad sageli sõna nii konspiratsiooniteooriatega kui kõikvõimalike muude esoteeriliste praktikatega seotud tooteid ja teenuseid tuliselt kritiseerivad uhhuu-eksperdid. Esile on kerkinud vandenõuteooriaid mustades värvides nägev meediapaanika ehk müüt, mis räägib ühiskonda haaranud vandenõuhirmust. Arvatakse, et vandenõuteooriad on mõjunud massipsühhoosina, tuimestades kriitilist mõtlemist ja võõrandades meid loogilistest, keerulistest ja tõendus põhjustest selgitustest. Samuti väljendatakse muret, et muidu rahulikud ja mõistlikud inimesed õhutavad sotsiaalmeedias nii efektiivselt vandenõuhirmu ja viha, et on valmis vandenõudes süüdistatud isikuid või rühmi veebruaritelludes trollima või isegi füüsiliselt ründama. Akadeemilised tööd aga rõhutavad, et vandenõunarratiivide suur menu sotsiaalmeedias ei tähenda tingimata neisse uskumise epideemiat.

Käesolev ettekanne keskendub kirjeldatud meediapaanika võtmemotiividele ja selgitab, millised aspektid kaasaegsetest vandenõuteooriatest jäävad populaarsete meedialugude radari alt välja. Toetume fobofoobia mõistele, mis võimaldab valgust heita (väidetava) vandenõuteooriate hirmu aluseks olevatele kultuurimehhanismidele. Fobofoobia ehk teatava metatasandi hirmu tuum on mures kollektiivse hirmu- ja abitustunde ohtliku mõju pärast. Fobofoobia põhineb arusaamal, et ühiskonda on haaranud hirmulaine, mis pärsib konstruktiivset ja ratsionaalset analüüsivõimet ning muudab inimesed lühinägelikuks ja hõlpsasti manipuleeritavaks.

Ühtlasi tutvustab meie ettekanne lühidalt 2023. aasta sügis-
talvel Postimehe kirjastuses ning Vaba Akadeemia Raamatukogu
sarjas ilmuvat ühismonograafiat “Varjatud märgid ja salaühingud:
vandenõuteooriate tähendusmaailm” (Ventsel, Madisson,
Lotman). Tegemist on esimese eesti keeles ning siinsele lugejale
mõeldud vandenõuteooriaid käsitleva akadeemilise monograafia,
mis püüab anda sellele fenomenile kultuuriteaduslikku ja
mitmeperspektiivset vaadet. Raamat selgitab muuhulgas, kuidas on
vandenõuteooriate tähendusloome kohandunud ekraanimeediumi
ja sotsiaalmeediasuhtlusega ning kas eelpool viidatud fobofoobiale
on alust. Samuti käsitletakse selles, kuidas on vandenõuteooriatele
omast saladuslikkuse atmosfääri ja “nakkavaid” seoseid kasutatud
strateegilises kommunikatsioonis, muuhulgas riikidevahelises
infomõjutustegevuses ning turunduses.

Foto: Vaba Akadeemia videoloeng 2022

Andreas Ventsel, Tartu Ülikooli semiootika kaasprofessor ja Tartu Kõrgema Kunstikooli “Pallas” semiootika lektor. Uurimistöös kombineerib semiootikat, diskursusteooriat, visuaaluuringute, retoorika ja poliitilise analüüsi teoreetilist raamistikku ja meetodeid. Raamatute “Strategic Conspiracy Narratives: A Semiotic Approach”. Routledge 2020 (koos Mari-Liis Madissoniga Tartu Ülikoolist) ja “Introducing Relational Political Analysis - Political Semiotics as a Theory and Method” Palgrave Macmillan 2020 (koos Peeter Selgiga Tallinna Ülikoolist) autor, Rahvusvahelise Semiootika Assotsiatsiooni, Rahvusvahelise Visuaalsemiootika Assotsiatsiooni, Rahvusvahelise Julgeoleku-uuringute Assotsiatsiooni ja Eesti Semiootika Seltsi liige.

Mari-Liis Madisson, TÜ semiootika teadur, teinud teadustööd ka Kaitseväe Akadeemias, Tbilisi, Belfasti, Beira ning Tokio ülikoolides. Uurimistöös keskendub äärmusluse väljendusviisidele ja olemusele (doktoritöö 2016 “Identiteetide semiootiline konstrueerimine hüpermeedia keskkonnas: Eesti paremäärnuslaste online-kommunikatsiooni analüüs”), hirmu teemale kultuuris, tähendusloomele, infomõjutustegevusele ja vandenõuteooriatele. 2020. aastatel omistati talle Peeter Tulviste mälestusfondi preemia, sest ta on oma teadusloomega toetanud märkimisväärselt inimese kultuurilise olemuse mõistmist, käsitledes teemasid ja otsides vastuseid uurimisküsimustele, mis on praegu ühiskonna jaoks tähtsamad kui ehk kunagi varem.

Vastandlikud, kuid sarnased: Vene ja Valgevene valitsusevastane ja -meelne poliitiline huumor

Liisi Laineste

Eesti Kirjandusmuuseum, folkloristika osakond

Anastasiya Fiadotava

Eesti Kirjandusmuuseum, folkloristika osakond / Jagieħto Ülikooli järel doktorantuur

Konfliktid lõhestavad ühiskondi; need toovad välja vastandlikke seisukohti ning sotsiaalseid, poliitilisi ja kultuurilisi eriarvamusi. Huumorist võib saada viis, kuidas võõraid seisukohti kommenteerida või ka levitada. Seeläbi markeeritakse arvamislõhesid avalikus ruumis. Kuigi huumor on loomult mitmemõtteline, aimub edastatav sõnum selle sisu ja/või kontekstis. Juhul, kui sisu (ja vorm) on pealtnäha sarnane, määrab metadiskursus selle, milline on huumori peidetud sõnum ja autori seisukohavõtt.

Ettekandes analüüsime internetihuumorit, mis on tekkinud vastukajana kahele ühiskonda polariseerivale konfliktile: 2020. aasta protestidele Valgevenes ja 2022. aastal alanud sõjale Ukrainas. Vaadeldes sarnaseid ja erinevaid motiive valitsusevastases ja -meelses huumoris näitame, et kattuvaid motiive on mitmeid. Valitsusemeelne huumor on lihtsakoelisem, hoidudes enese pihta suunatud pilkest, ning sellel on vähem peidetud tasandeid. Valitsusevastane huumor on mitmekihilisem, sest seda ohustab tsensuur, ning selle tunnusjooneks on eneseiroonia. Lisaks on see avatum suuremale auditooriumile, sest see levib globaalsemalt ja peab olema mõistetav erineva kultuurilise tausta ja teadmistega inimestele.

Foto: ISHR 2018

Liisi Laineste on Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur. Ta on projekti NETLANG välisliige, kuulub SIEFi digietnoloogia ja -folkloori töörühma juhatusse ja Rahvusvahelise Huumoriuuringute Seltsi (ISHS) juhatusse. Liisi on edukalt juhtinud Eesti ja Poola Teaduste Akadeemia koostööprojekti “Communication styles: Developing a cross-cultural theoretical and methodological framework” (2016). Peamised uurimissuunad on kaasaegne, mh etniline rahvahuumor, internetifolkloor ja emotsioonide väljendamine digitaalses meedias. Liisilt on ilmunud hulgaliselt artikleid, toimetatud kogumikke ja ajakirjade erinumbreid huumori, agaka kuulujuttude, visuaalse kommunikatsiooni ja igapäevasuhtluse kohta. Tema värskemad uurimused keskenduvad meemidele, mis kujutavad endast reaktsioone Ukrainas toimuvale sõjale.

Anastasiya Fiadotava on Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna teadur ja Jagieho Ülikooli järeldoktor (projektiga “Huumor ja konflikt avalikus sfääris: suhtlusstiilid, huumorivaidlused ja vaidlustatud vabadused tänapäeva Euroopas”). Tema huvialad on folkloristika, huumoriuuringud ja perekonna-rahvaluule. Tal on Valgevene ajaloo magistrikraad Valgevene Riiklikust Ülikoolist ja folkloristika doktorikraad Tartu Ülikoolist. Tema doktoritöö keskendus Valgevene perehuumorile kui rahvaluulele. 2020 kuulus Anastasiya rahvusvahelist covidi-huumori korpust koostanud ja analüüsinud uurimisrühma. 2021. aastal panustas ta UNA-Euroopa projekti “Huumor Euroopa avalikus sfääris”, aasta hiljem aga osales ta projektis “Kunst Covid-19 huumoris”.

Kurat Noa laevas (ATU 825) varieerumisest ja tõeotsingutest

Mare Kõiva

Eesti Kirjandusmuuseum, folkloristika osakond

Suur veeuputus ja Noa laev on piiblitugudest üks kuulsamaid ning vaidlused selle tõepärasuse ümber ja asitõendite otsingud sündmuskohal kestavad tänaseni.

Esimeses Moosese raamatus kirjeldatakse jumala plaani hävitada maailm veeuputuses. Noa saab käsu ehitada laev, mille pardale tuleb võtta igast looma- ja linnuliigist kaks esindajat ja oma pere liikmed.

Tuntud loo laiendusi leidub mitmetes varasemates käsikirjades, näiteks 14. sajandi *παλαιά*'des, kus Noa laeva pardale kavaldab enda hiire kujul ka kurat. Vernakulaarseid tõlgendusi Noa loo alguse kohta leidub Eestis 18 ja need kujutavad endast põnevat ja hargnevat tõlgenduste jada, millesse on põimitud erinevaid etioloogiaid ja sõnumeid.

Foto: Alar Madisson 2018

Mare Kõiva, Eesti Kirjandusmuuseumi juhtivteadur, folkloristika osakonna juhataja on paljude uurimisasutuste teadusnõukogude ja erialaväljaannete toimetuskolleegiumide liige, samuti kuulub kodumaistesse ja rahvusvahelistesse folkloori ja usundiuurimise erialaseltsidesse. Mare oli Eesti-uuringute Tippkeskuse (2015–2023) juht. Oma uurimistöös integreerib ja sünteesib ta folkloristika, meditsiiniantropoloogia ja rahvausundi meetodeid ning on analüüsinud etnobioloogilist ainet, samuti mütoloogiat. Kogu folkloristliku tegevuse jooksul on ta kirjutanud artikleid loitsudest, rahvaarstidest ja nõidadest, samuti mütoloogilistest olenditest, olles usundiliste rahvajuttude üheks parimaks tundjaks. Uuematest teemavaldkondadest on tema tähelepanu alla jõudnud lemmikloomad kultuuris ning elus- ja eluta looduse ja neid ümbritseva keskkonna vastastikused suhted.

The Devil Baby Legend: Between ‘Traditional’ and ‘Modern’

Alexander Panchenko

Tartu Ülikooli Arktiliste Kultuuride Keskus

In 1923, the Russian ethnologist and archaeologist Vasilij Smirnov published an article entitled “A devil is born (Contemporary legend)”. The article dealt with an unusual demonological legend that had appeared recently in Soviet Russia. It told about a devil baby who was an offspring of a certain communist. In his commentaries, Smirnov pointed on some parallels in European folk narratives, legends about miracle-working icons, the story about the burning bush in the Book of Exodus; beliefs related to succubi and incubi; legends about the birth of antichrist, as well as Christian eschatology in general.

The story, however, appears to be a version of the international legend about the “devil baby”, especially popular, in particular, in the US in the beginning of the 20th century. Being related to medieval and early modern tales about blasphemy and contextualized in religious polemics of various kinds, the story at the same time deals with more secular themes and practices related to the “freak shows” and similar forms of public entertainment. The presentation will deal with what the history of the legend type could tell us about similarities and differences between “traditional” and “contemporary” legends.

Foto: Meelis Roll 2016

Alexander Panchenko, TÜ Arktiliste kultuuride keskuse külalisprofessor. Tema uurimisvaldkonnad hõlmavad religiooniantropoloogiat, kognitiivset usundiuurimist, rahvausundit Venemaal ja Euroopas, tänapäevafolkloori ja massikultuuri, vandenõuteooriaid ning uusreligioosseid liikumisi (eelkõige Venemaa näitel). Alexanderi publikatsioonide hulgas leiduvad käsitlused ufoloogia ja usundi seostest, folklooriteooriast ning õigeusu rituaalidest. Viimase 15 aasta jooksul on ta avaldanud sisukaid artikleid eesti erialaajakirjades Mäetagused, Folklore: Electronic Journal of Folklore ning Journal of Ethnology and Folkloristics.

“Sootuks helgem maailm”. Välismaised filmid 1950. aastatel kasvanute mälestustes

Astrid Tuisk

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv

Sõjajärgses Eestis nagu kogu Nõukogude Liidus oli kino üheks vähe- seks meelelahutamise võimaluseks. Huvi kino vastu oli suur, kuna kino täitis enne televisiooni hilisstalinistlikul ajajärgul tähtsaimat osa visuaalse meediumina, kuid oli ka omamoodi aknaks Läände ajal, kui suhtlus välismaailmaga oli äärmiselt piiratud.

Kassahittideks kujunesid pärast Teist maailmasõda linastunud trofeefilmid. Need olid peamiselt Ameerika, aga ka saksa muusikalid, komöödiad ja seiklusfilmid, mis 1945. aastal pärast hitlerliku Saksamaa kukutamist Nõukogude tsooni jäänud Reichsfilmmarchivi arhiivist leiti. 17 000 mängufilmi tiražeeriti, dubleeriti ja need linastusid Nõukogude Liidus aastatel 1947–1956, aga kohati ka hiljem. Tänu laialt levinud visuaalkultuurile – kinole – kujunesid välja sealt inspiratsiooni saanud laste mängud ja noorte harrastused.

Ettekanne tugineb kirjalikele mälestustele, 1950. aastatel üleskasvanud kirjutajad on praeguseks pensionieas. Nagu mälestustes välja tuuakse, pakkusid filmid mängudesse erinevaid teemasid (džungliseikluse ja armastuse teema), noortele jäid meelde ilusad laulud ning kenad näitlejad. Nii mälestusi neist filmidest kui ka filmidest inspireeritud mängudest ja harrastustest jagatakse üle poole sajandi hiljem ning need on eredad.

Kuidas need välismaised filmid virgutasi Nõukogude Eesti sõjajärgse kasvava põlvkonna kujutlusvõimet ning missuguse jälje on nad jätnud meie kultuurimällu, tulebki ettekandes kõne alla.

Foto: Alar Madisson 2023

Astrid Tuisk on Eesti Kirjandusmuuseumi haridusjuht ja Eesti Rahvaluule Arhiivi teadur. Tema kui folkloristi uurimisaladeks on lastefolkloor (eriti mängud ja mängimine), lapsepõlve mälestused ning Siberi eesti asunduste rahvaluule. Astrid on lähemalt vaa-delnud tüdrukute nukumängu ja mängutegevuse enesekajastust videote vahendusel, aga ka koolinoorte meemiloomet. Tema mängu ja mängimise käsitlustele on iseloomulik retrospektiivne lähenemine, mäletamise-uuringute metodoloogia õnnestunud rakendamine. Rahvaluulearhiivi töötajana annab ta tuntava panuse folkloorikogude täiendamisse nii paberkandjatel kui digitaalses keskkonnas.